
Harc Napóleonért: francia katonák levelezései 1799 és 1815 között

A belga származású szerzőpáros fiatalabbik tagja, *Bernard Wilkin* tanulmányait a belgiumi, Liège-i Egyetemen végezte, majd 2011-ben nyert felvételt a walesi Aberystwyth-i Egyetem PhD programjába. 2015 szeptemberétől az Exeteri Egyetem adjunktusaként tevékenykedik. Szélesebb kutatási területéhez tartozik a francia hadviselés, hadikultúra és propaganda a napóleoni háborúk korától egészen az első világháborúig. Szerzőtársa és egyben édesapja *René Wilkin*, aki szintén a Liège-i Egyetemen tanult, majd később ott is tanított történelmet.

A napóleoni háborúk, főleg Európában, de Afrikában, Ázsiában és Amerikában is, milliónyi embert indítottak útnak és szólítottak harcba. Az otthonuktól ily módon elszakított katonák milliószámra írták leveleiket szeretteiknek, ez pedig a tömegkommunikáció ugrásszerű növekedéséhez vezetett. Az ily módon keletkezett, átlagos emberek tollából származó hatalmas levélanyag nagy része azonban sajnálatos módon elveszett a XIX. század folyamán. Kevés, de jól használható hányada viszont fennmaradt egyes levéltárakban vagy magánkézben. A történészek már jóval korábban is érdeklődést mutattak az ilyen jellegű források iránt, azonban nem tulajdonítottak nekik komolyabb értéket. Kontrollforrások mellett vizsgálva valóban elmondható, hogy számos levél torzít, vagy félrevezeti kutatóját a történeti tényekkel kapcsolatban, de nem is ebben kell keresnünk ezen források jelentőségét. A korszak eseményeinek mélyebb ismeretével az ilyen és hasonló típusú forrásokat vizsgálva rengeteget megtudhatunk íróikról, pszichikai állapotukról, hétköznapi gondolkodás- és viselkedésmódjukról. Ezen levelek ugyanis nem az utókor számára, a dicsőség megőrzése miatt íródtak, sokkal inkább pragmatikus célok vezérelték szerzőiket, ezáltal éles képet kaphatunk félelmeikről, problémáikról és a hadseregben szerzett pozitív, illetve negatív tapasztalatikról. A *Fighting for Napoleon* célja ezáltal a napóleoni háborúkban Franciaországot szolgáló, egyszerű katonák hétköznapijainak megragadása és bemutatása, amelynek eléréséhez a legjobb mód,

vallják a kötet szerzői, ha meghatározó teret biztosítva a forrásanyagnak, engedik, hogy azok saját szavaikkal meséljék el történeteiket. Ily módon ellentétes szögből, új, mikroszkopikus képet kaphatunk az egyébként hivatalos, propagandisztikus dokumentumok által idealizált *Grande Armée*-ről. A szerzőpáros erre tesz kísérletet frissen megjelent művében.

Bernard és René Wilkin könyve a liège-i Allami Levéltár anyagára épül, mely a legnagyobb ilyen típusú forrásgyűjtemény. Az intézmény több mint 1600, a napóleoni háborúk idejéből származó levelet őriz. Ezek egytől egyig a Francia Birodalom által létrehozott, úgynevezett Ourthe¹ tartományból származó vagy ott állomásozó francia, vagy a francia hadseregben szolgáló belga katonák által íródtak. Néhány, korábbi műben is citált forrást kivéve, a levelek túlnyomó többségét ezen könyv részeként először adták ki. Mielőtt részletesen szólnék a műről, érdemes néhány szót ejteni a kor kutatását hasonló jellegű forrásokra alapozó szakirodalomról, amelyek körébe a *Fighting for Napoleon* is igyekszik beilleszkedni. A 2000-es évektől kezdve figyelhető meg a XIX. század elejéről származó, tömegkommunikáció során létrejött levelezések részletes és eredményes vizsgálata. A teljesség igénye nélkül szeretnék megnevezni néhány meghatározó szerzőt, akikre egyébként az ismertetés tárgyaként szolgáló könyv is hivatkozik. *Charles Esdaile* 2002-ben, 2004-ben és 2005-ben a „*spanyol darázsfészekkel*” kapcsolatban megjelent munkáiban a Napóleonnal szemben álló spanyol gerillákat, banditákat, kalózokat és lázadókat vizsgálta hasonló, autobiografikus jellegű forrásokon keresztül.² Szintén ilyen forrásbázison alapszanak *Alain Pigeard* 2000-ben és 2003-ban megjelent művei a korabeli francia haderővel és levelezésekkel kapcsolatban.³ Hasonló források vizsgálatának tekintetében elhanyagolhatatlan jelentősége van *Adam Zamojski* 2004-ben megjelent, Napóleon végzetes oroszországi hadjáratáról szóló művének.⁴ Vének lenne kihagyni *Brian Joseph Martin* 2011-ben megjelent, sokak által provokatívnak ítélt, ugyanakkor rendkívüli újdonságokkal kecsgetető művét, mely a napóleoni hadseregben kialakuló barátságokat, intim kapcsolatokat és a

---

1 1795-ben alakult, a belga Ourthe folyóról kapta nevét. Területét nagyjából a mai Liège- és Észak-Rajna-Vesztfália tartomány alkotta.

2 Esdaile, Charles: *The Peninsular War*. London, 2002. Uő.: *Fighting Napoleon: Guerillas, Bandits and Adventurers in Spain, 1808-1814*. London, New Heaven, 2004. Uő.: *The Spanish Army in the Peninsular War: Patriots, Partisans and Land Pirates*. London, Basingstoke, 2005.

3 Pigeard, Alain: *L'armée de Napoléon*. Párizs, 2000. Uő.: *La conscription au temps de Napoléon, 1798-1814*. Párizs, 2003.

4 Zamojski, Adam: *1812: Napoleon's Fatal March on Moscow*. London, 2004.

szexualitást vizsgálja memoárok és levelezések lencséjén keresztül.⁵ A kor kutatásának hazai viszonyait jól jellemzi, hogy hasonló forrásbázison alapuló mű nem született magyar szerző tollából és egyedül Zamoycki művét adták ki magyarul. A külföldön már *mainstream*nek számító mikrotörténeti jellegű kutatások idehaza még számos tekintetben újdonságként hatnak.

Bernard és René Wilkin műve a nagyító alá vett forrásanyag és a vizsgálati módszer tekintetében is tökéletesen illeszkedik az említett szakmunkák sorába. A közkatonák leveleiben nem a döntő eseményekre összpontosít, nem azokat igyekszik rekonstruálni.

A mű hat nagyobb fejezetre tagolódik, melyek további alfejezetekre oszlanak. Az első két fejezet arra koncentrálnak, hogy az átlagember számára a hétköznapiakban mit jelentett és milyen volt Napóleon szolgálatába állni. Habár a harmadik, negyedik és ötödik fejezet alapjául a koalíciós háborúk, a félszigeti háború és az oroszországi hadjárat szolgál, a mű ezen részeiben sem veszi szem elől eredeti célját. Megtudhatjuk, hogy a közkatonák milyen szellemi és fizikai állapotban voltak, milyen benyomást tett rájuk az ország, ahová vezényelték őket, és milyen hatással voltak rájuk a lezajlott események. A záró fejezetben sérült vagy fogságba esett katonák levelein keresztül kapunk ízelítőt azokról a dolgokból, melyek mind testileg, mind lelkileg maradandó sérüléseket okoztak számukra. Az előbbieken alapján nem meglepő, hogy a mű struktúrája nem a források és értelmezésük kronologikus elrendezésén, hanem sokkal inkább a közkatonákat érintő mindennapi eseményeken, problémákon, tapasztalatokon és megtapasztalásokon alapszik.

A szerzőpáros munkája nem volt egyszerű, hiszen több mint 1500, francia, flamand és német nyelven íródott levelet kellett feldolgozniuk. Sikeres kimutatniuk, néhány speciális esetet leszámítva, hogy a levelek általában egy jól megszokott és elterjedt forma alapján íródtak, és tartalmilag sok egyezés mutatható ki közöttük. A szerzők ezért úgy ítélték meg, hogy a levelek teljes szövegének citalása felesleges, és rövid időn belül az olvasó számára is rendkívül monotonná válna a könyv. Ennélfogva, a mű kontextusának megfelelően csak a levelek adott problémakörhöz kapcsolódó részeit emelték ki. Extra szint adva a fő szövegnek, minden felhasznált forrás esetében, egy rövid lábjegyzetben, néhány fontosabb életrajzi adatot közölnek az adott levél írójáról is.

Franciaországban az 1798. szeptember 5-én életbe lépett Jourdan-törvény alapozta meg a következő csaknem 20 év tömeges besorozásait. Elő-

⁵ Martin, Brian: *Napoleonic Friendship: Military Intimacy and Sexuality in Nineteenth-Century France*. New Hampshire, 2011.

írta, hogy minden 20 és 25 év közötti férfi hadköteles, életkoruk alapján pedig öt osztályba sorolták őket. Ez a rendszer folyamatosan fejlődött a Konzulátus és a Császárság ideje alatt is. A kutatók a törvényhez kapcsolódva kifejtik, hogy a sorozás a különböző osztályokban sorsolással történt. Azok a férfiak, akik a legkisebb számokat húzták, automatikusan aktív szolgálatba kerültek. A többiek később sorsoláson vettek részt. Akinek volt rá megfelelő anyagi kerete, fizethetett másnak, hogy helyette vonuljon szolgálatba. 1798-ban átlagosan 300 frank ellenében vállalták át a szolgálatot, 1813-ban pedig már átlagosan 6000 frankot kellett fizetnie annak, aki mást akart maga helyett szolgálatba állítani. A szegényebb rétegekből származó férfiaknak esélye sem volt ekkora összeg előteremtésére. Azonban még ha sikerült is megfizetni valakit, az sem jelentett teljes mentességet a szolgálat alól, ugyanis az eredeti jelölt neve továbbra is szerepelt a tartalékosok névsorában.

A törvény további lehetőségeket is biztosított az aktív szolgálat elkerüléséhez, hangoztatják a szerzők. Ha valaki megfelelt egy-egy speciális kritériumnak, a hatóságok általában elfogadták tartalékos névsorba helyezésére beadott, hivatalos kérelmét. Ilyen különleges körülmény, ha valaki árva és fiatalabb nővérei vannak, ha özvegy fia, ha 70 évesnél idősebb férfi legidősebb fia, ha megnősült, mielőtt kisorsolták, továbbá ha egyházi pályára készül, és tanulmányai folyamatban vannak, valamint ha legalább egy testvére éppen szolgál a hadseregben, vagy ha testvére Franciaország szolgálatában halt meg. A történészek számos levél segítségével illusztrálják azokat a számunkra is könnyen elképzelhető, gyakran megrázó, olykor megmosolyogtató bonyodalmakat, amelyekkel a leendő katonák a sorozás alatt, vagy annak elkerülése érdekében a hivatalos okmányok beszerzése során szembesültek. A forrásokon keresztül láthatjuk, hogy míg egyesek mindent megtettek azért, hogy elkerüljék a szolgálatot, mások beletörődve, vagy éppen lelkesen vették tudomásul besorozásukat. A fent említett kritériumokat azonban hivatalos okirattal kellett igazolni. A szerzőpáros így bepillantást enged a korabeli hivatalok működésébe és egyedi eseteken keresztül rámutat annak hiányosságaira, de pozitívumaira is.

A szolgálati időt 8 évben határozták meg, a háborús évek pedig duplán számítottak. A kutatók azonban helyesen emelik ki, hogy ez a gyakorlatban egyáltalán nem működött, ezzel pedig a katonák is tisztában voltak. Az idézett levelek alapján sokan úgy vélték, csak komoly sérülés vagy halál esetén hagyhatják el egységüket. Nem meglepő tehát, hogy a dezertálás, főleg 1810 után, komoly méreteket öltött. A két történész olyan leveleket is felsorakoztat, melyek egyaránt nyilatkoznak a szökésre készülő,

vagy szökéssel vádolt katona lelki állapotáról, és arról, hogyan kezelték társaik a dezertálókat és magát a dezertálás tényét. Igyekeznek kiemelni és a forrásokban is tetten érni azt a tényt, hogy a hadkötelezettség teljesen felforgatta Ourthe tartomány életét. Láthattuk, hogy a törvény, csak néhány speciális körülmény esetén engedett kiutat a szolgálat alól. Nem meglepő, hogy akik hivatalosan nem tudták elkerülni a szolgálatot, azok igyekeztek pénzzel menekülni a sorozás elől, vagy végső elkeseredésükben a dezertálás mellett döntöttek. A szerzők legfontosabb megfigyelése szerint, habár 1810-től megfigyelhető, hogy a tartományban jelentősen megnő a besorozás elkerülésének érdekében beadott kérelmek, valamint a dezertálások száma, a szolgálni nem akarás nagyrészt nem a nemzeti identitás problémájából fakadt. Ourthe tartomány a francia forradalom előtt a Német-Római Császárság része volt, ezért annak ellenére, hogy a franciák hódítóként jelentek meg a területen, az ott élők nem érezték úgy, mint ha leigázott társadalom lennének. Természetesen, ahogy más provinciális haderő esetében, az erről a területről származó katonák sem tettek egyenlőséjlet hazájuk és Franciaország között. A szerzők így csatlakoznak azon történészek táborához, akik szerint Napóleon személyes presztízse és varázsa sokkal nagyobb garancia volt egy-egy meghódított terület lakóinak hűségére, mint maga a francia nemzetiség.

A közkatonák levelein keresztül bepillantást nyerhetünk a hadseregben zajló mindennapi életbe. Az újoncokat általában helyőrségekbe vezényelték, ahol csatlakoztak egy már meglévő egység soraihoz. Itt végigcsináltak egy rendkívül szigorú kiképzést, melynek során manővereket és harci technikákat sajátítottak el. Habár a kiképzés és a szervezettség, a tisztek és közkatonák közötti kapcsolat sokkal jobb volt, mint a forradalom előtti királyi hadseregben, a levelek arról tanúskodnak, hogy a Napóleon korabeli változtatások sem oldottak meg minden problémát. A katonák gyakran kimerültségre, siralmas anyagi körülményeikre panaszkodtak, nem beszélve az éhségről és a járványokról. A szerzők számtalan változatos példával illusztrálják, hogyan is nézett ki egy közkatona átlagos napja, milyen volt a kiképzésük és hogyan élték meg, miként múltatták szabadidejüket és milyen kapcsolatok alakultak ki az egységeken belül. Annyi bizonyos a XIX. század közepéről, a Lajos Fülöp regnálásának idejéből származó memoárok alapján, a hadseregről kialakult romantikus vízió aligha fedti a valóságot. Ugyanis ezek a memoárok csak a hadi eseményekre koncentráltak. A szerzők az idézett levelek által emlékeztetnek minket arra, hogy a katonák idejének legnagyobb részét a gyakorlatozás, illetve a partvidéken fekvő városok őrzése tette ki. Tehát a tulajdonképpeni harc egyáltalán nem volt a

hétköznapiak része. A katonák gyakran szakadt ruhákban jártak, és ha nem tudtak fizetni felszerelésükért, akkor civil ruhákat kellett viselniük. Ennek ellenére, hangsúlyozzák a szerzők, a katonai életet nem csak negatív tapasztalatok jellemezték, melyekre szintén számtalan levél szolgál példaként. A hadsereg lehetőséget adott, hogy a katonák addig számukra ismeretlen országokat, tájakat járjanak be, ezzel megismertetve velük a felfedezés abszolút pozitív élményét. Az egységekben rendkívül szoros barátságok alakultak ki, melyekre sokszor a veszélyhelyzetekből adódó bajtársiasság is rásegített. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a katonaság egy olyan új életformát biztosított az emberek számára, ahol a családjuk és az egyház által meghúzott, szigorú erkölcsi határok megszűntek létezni, a szexuális szabadságnak pedig semmi nem szabott határt. Egymás társasága és még inkább az alkohol jelentett számukra menekülést a sokszor elviselhetetlen valóságból.

A tulajdonképpeni harc nem tartozott a katonák átlagos hétköznapijához. Mégis olyan korban szolgáltak, melynek szerves része volt a háború. A szerzőpáros is egyértelművé teszi, hogy a katonai erőszak egy átlagos katona életének és karrierjének legfontosabb pillanata volt. A két történész célja egy pillanatra sem az események rekonstruálása, sokkal inkább az események kapcsán kialakuló egyéni érzelmek, gondolatok és tapasztalatok közvetítése. A katonák leveleik megírásakor szívesen túloztak ellenségeik veszteségeit illetően, kicsinosították leírásaikat győzelmeik jelentőségének növelésére. Azonban egy csata és az abból fakadó érzések részletes leírása több mint nehéz volt a megfelelő írástudás nélkül. A szerzők által használt forrásokból kiderül, hogy a legtöbb katona képtelen volt pontosan kifejezni azokat a rettenetes, erőszakkal teli pillanatokat, amiken keresztül ment. Olyan leveleket olvashatunk, melyeken könnyedén érezhetőek és észrevehetőek a pszichikai trauma jelei, főleg ha az írója éppen csak megmenekült a haláltól. Részletes leírás azonban egyik ilyen levélre sem jellemző. A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a katonák sokkal inkább azt tették szövé, milyen hatással van rájuk a több évnyi, folyamatos, sokszor kilátástalan szolgálat. Példának okáért, a legtöbb katona azt hitte, hogy az austerlitz-i diadal végre biztosítja számukra a hazatérést, azonban a negyedik koalíció 1806-os megalakulása elsöpörte reményeiket. A citált levelekből kiolvasható, hogy a kimerültség egyre inkább úrrá lett a katonákon, egyre kevésbé értették, hogy mi célja is van a folyamatos hadakozásnak. Az 1808 utánra datált levelekben pedig megszapordik és rövid időn belül állandóan feltűnő, közös témává válik a csatamezőn elvesztett családtag vagy barát emlegetése.

A mű egyik legizgalmasabb részét ezáltal a félszigeti háborúhoz kapcsolódó források alkotják. Ez az a pont ugyanis, ahol a nyílt ütközetekhez szokott katonák valami addig teljesen ismeretlennel, a gerilla harcmodorral találkoztak. A bosszantó taktika alkalmazása kellőképpen megbénította a francia stratégiát és logisztikát, ezzel együtt pedig rendkívül gyakorivá tette a katonai erőszakot, amely eleve súlyos hatással volt a katonák moráljára. A levelek tanúsága szerint olyannyira, hogy Napóleon emberei nem csak az Ibériai-félsziget terep- és éghajlati viszonyait gyűlölték, az ország lakóit is utálták. Ebben a rosszindulatú légkörben mindennapossá vált a vérontás. A spanyolok megkínózták foglyaikat, míg a franciák civil közösségeket mészároltak le. Ezeket az eseményeket meglehetősen gyakran emlegetik leveleikben, amely azt is bizonyítja, fejtegetik a szerzők, hogy valóban rendkívül mély nyomot hagyott egy-egy ilyen esemény egy átlagos katonában, még azokban a veteránokban is, akik bejárták Európa szinte összes hadszínterét. A levelek olvasása során kiderül, hogy a közkatonák számára a civil közösségek lemészárlása racionális választ jelentett a spanyolok irreguláris hadviselésére. A szerzőpáros hangsúlyozza, hogy a helyzet tökéletes lehetőséget biztosított a tehetséges Wellington számára, aki kihasználva a helyzetet, gyakorlóterepnek használta a félszigetet, és pár év alatt elérte, hogy a saját legyőzhetetlenségükre oly büszke franciák félve tekintsenek a brit szárazföldi csapatokra.

1812-ben a Francia Birodalom hatalmának legmagasabb fokán állott. Direkt vagy indirekt módon, de uralta Nyugat- és Közép-Európát. Igaz, ahogyan arról korábban is szó volt, a franciáknak nehézséget jelentett a spanyolok és a brit szövetséges csapatok legyőzése az Ibériai-félszigeten, de úgy tűnt, a kontinens többi részén nem maradt hatalom, amely szembe merne újra szállni Napóleonnal és a *Grande Armée*-vel. Bonaparténak így lehetősége adódott a kontinentális rendszer megerősítésére, hogy egyszer és mindenkorra pontot tegyen az angol-francia konfliktus végére. Azonban I. Sándor cár vezetésével Oroszország nem kért az újabb gazdasági megszorításokból. A szerzők izgalmas leveleken keresztül szemléltetik, hogy az oroszországi hadjárat elején a francia hadsereg morálja meglehetősen magas volt. Habár az emlegetett félszigeti háború sebet ejtett a haderő magabiztosságán, a katonák továbbra is hittek abban, hogy nyílt ütközetben legyőzhetetlenek. Senki nem számított sem a katasztrófára, sem annak következményeire. A katonák elvesztették hitüket az addig oly gondosan ápolta legyőzhetetlen hadsereg képében és mindennél jobban hazavágytak. Az 1813-as német hadjárat idejére az emberekből kivészett a diadalmas hangulat, mely korábban, az austerlitz-i győzelem után minden franciát elárasz-

tott. Az 1814-es évből sajnos nincsenek levelek, ugyanis a belga katonákat ekkorra már hazaküldték. Napóleon visszatérése után 1815-ös datálással, Ourthe tartományból fennmaradt néhány levél, melyeket Bonaparte ellen önkéntesként harcoló veteránok írtak. Ezekből kiderül, hogy a tartományban és Liège környékén Napóleon presztízse és népszerűsége alig két év alatt teljesen összeomlott.

A mű zárásaként szembesülhetünk azokkal a szörnyű körülményekkel, melyek a francia katonai kórházakat jellemezték. A katonák sokkal inkább vesztőhelynek látták a kórházakat, mintsem a gyógyítás intézményének. A levelekből kiderül, sokan teljesen kétségbe estek, ha egy-egy betegség tüneteit produkálták, néhányan annyira félték a katonai kórházaktól, hogy lefizették a személyzet tagjait, vagy a dezertálás mellett döntöttek azért, hogy elkerüljék a kórtermeket. A források alapján az is látható, hogy a katonának nagyon kevés hitük volt orvosaikban, akik sok tekintetben egyébként is tehetetlenek voltak. A rüh, a láz és a különböző nemi betegségek sokkal több ember halálát okozták, mint a csataterén szerzett sérülések. A fogságba esett katonák levelei alapján kimutatható, hogy habár egyes brit börtönök, főleg a rabhajók, rendkívül kegyetlen helyek voltak, általánosságban még sem ez volt a jellemző. Ebből a szempontból, vélik a kutatók, a hadifoglyok sokszor szerencsésebbek voltak, mint a sérültek, ugyanis a legújabb tanulmányok kimutatták, hogy sokkal több francia katona halt meg katonai kórházakban, mint fogságban.

A napóleoni háborúk csatáiban elesetteket vagy a katonai kórházakban életüket veszetteket jelöletlen tömegsírokba temették. Egyedi történeteik, tapasztalataik szerencsés módon fennmaradtak megőrzött levelezéseikben. A mikrotörténelem eszköztárát használva és a több mint 1600 levelet tartalmazó forrásbázis segítségével a szerzők rendíthetetlen és ritka képet adnak Napóleon hadseregéről, még hozzá a legelső rétegek perspektívájából, mellyel a könyv legfontosabb célját teljes mértékben el is éri. Meglepően széles az a témaháló, melyről a közkatonák hozzátartozóikkal leveleztek. Az általános jókívánságoktól és a mindennapi élettől kezdve, a hódításokon, nőügyeken, egyszerű szereteten, ételeken keresztül egészen a katonai erőszakhoz és gyilkoláshoz fűződő élményeikig mindent megőriztek leveleik. Igaz, nem ez a mű célja, de a források mennyiségéből adódóan nem jut tér egy-egy problémakör részletes feltárására, így elődeihez képest szakmailag nem sok újdonságot rejt magában, és olvasása közben sokszor úgy érezhetjük, hogy a szerzők csak kommentálják a forrásokat, nem teszik ki vizsgálatnak azokat. A könyv végén található részletes névmutató és bibliográfia könnyű tájékozódást biztosít a művet kutatókként olvasók számára.

Ugyanakkor a szerzők a meglehetősen friss perspektíva nyújtotta lehetőségeket kihasználva kiválóan építenek az élményszerűségekre, ezért a könyv a napóleoni háborúk időszaka iránt érdeklődő olvasók számára izgalmas olvasmányélményt nyújthat.

Bernard Wilkin, René Wilkin: *Fighting for Napoleon: French Soldiers' Letters, 1799–1815. (Harc Napóleonért: Francia katonák levelezései 1799 és 1815 között)*. Barnsley, Pen & Sword, 2015. 185 o.

Gégény Levente